

Het gebruik van lijkplanken in de regio

door Paul Mennens

Het vernieuwde archeologiemuseum te Stein is op 26 augustus 2017 feestelijk geopend. Het thema van de vaste expositie is 'Grafcultuur'. De bezoekers worden in woord en beeld door de wereld van de diverse grafculturen geleid die in Stein aanwezig waren. Dat zijn o.a. de Bandkeramiek, Steintijd, IJzertijd, Romeins en Merovingisch. In dit artikel wordt ingegaan op de rouwrituelen van onze overgrootouders, die leefden in de eerste helft van de 20^e eeuw.

Pietje de Dood op bezoek

'Magere Hein' (in België 'Pietje de Dood') staat symbool voor de dood. In het verleden dachten de bewoners dat er 'voortekens' waren eer 'Magere Hein' op bezoek kwam bij een familie. Wanneer een hond een hele nacht bleef huilen betekende dat er een familielid binnenkort zou sterven. Krassende kraaien en het geluid van actieve houtwormen hadden dezelfde betekenis.

Na het overlijden van een parochiaan, werden in de parochiekerk de klokken geluid. Buurtbewoners plaatsten vervolgens een dodenteken in de omgeving van het huis van de overledene. De buren van de overledene gingen langs de huizen in het dorp om de dood van hun buurman- of vrouw af te kondigen. Ook hadden zij de taak om de dode te verzorgen, af te leggen en de uitvaart te regelen. De dode werd thuis opgebaard. Aan de vooravond van de uitvaart werd door familie en buurt bij de dode de rozenkrans gebeden.

De requiemmis werd opgedragen door de pastoor of de kapelaan volgens een vast ritueel in zwarte kazuifels. Het was gebruikelijk dat de dode op een door de priester gezegend katholiek kerkhof werd begraven en de bezoekers kregen een bidprentje ter nagedachtenis aan de overledene.

Ook het herdenken van de overledenen was omkleed met, al dan niet specifiek katholieke, rituelen. Zo droeg de naaste familie een bepaalde tijd na het overlijden vaak zwarte rouwkleding. De naaste familie moest zich aan een lange rouwperiode onderwerpen. De duur daarvan hing af van de graad van verwantschap en het gebruik ter plaatse. Het meest algemeen was een jaar en zes weken voor man en vrouw, ouders en kinderen; een half jaar voor broers en zussen; drie maanden voor ooms en tantes, en zes weken voor neven en nichten. Na de zware rouw volgden nog halfrouw en lichte rouw, die een half jaar tot een jaar konden duren. In onze regio droegen de vrouwen zwarte rouwkleding, jurken, rokken, jassen, enz. De mannen droegen op de revers van hun jassen een rouwlint.

Maar er waren ook streken waar veel langer werd gerouwd: op Walcheren minimaal twee jaar en op Marken maar liefst tien jaar. Hierdoor waren er mensen, vooral ouderen, die zelden of nooit uit hun rouwkleren kwamen. Toch had rouw een functie. Rouw bestempelde mensen tot kwetsbare lieden, beschermde hen tegen ongewenste toenadering en bood gelegenheid om openlijk te treuren. Maar zodra de rouwtijd voorbij was, moest ook het verdriet achter de rug zijn; de samenleving zag daar als het ware op toe.

Rouwrituelen

In vrijwel alle Europese landen werden rouwrituelen gebruikt om de dood van een dorpsgenoot aan te kondigen. In Duitsland werd een zwart kruis bij het huis van de overledene geplaatst. Aan de afmeting van het kruis kon men vaststellen of het een volwassene of een kind betrof. In de omgeving van Keulen hing men vier rood geverfde houten kandelaars buiten het raam als een gezinslid overleden was.

In de Balkanlanden werden bij een overlijden in het dorp op deuren en poorten overlijdensberichten aangeplakt, zodat het dorp er kennis van kon nemen. In België en ook in onze regio werden na het overlijden de luiken van het huis gesloten en stro op de stoep verspreid. Binnenshuis werden de spiegels omgedraaid of afgedekt.

Liekbraet

Vroeger werden de doden op een lijkplank (liekbraet) naar de kerk en het kerkhof gebracht. Op iedere kerkhof was een lijkenhuisje. Hier werd een dode vaak opgebaard op een plank. Deze planken waren aanvankelijk niet versierd, maar later werden ze zwart/wit geverfd en was er een afbeelding van een doodshoofd op aangebracht en de letters RIP.

Helaas werden de planken ook wel eens oneigenlijk gebruikt, zoals een krantenbericht van 9 juli 1889 laat zien:

“Donderdagnacht jl. zijn te Wylré (bij Gulpen) dieven de kerk binnengedrongen. Om zich toegang te verschaffen, beklommen ze 't lijkenhuisje, haalden er de lijkplanken uit te voorschijn en plaatsten deze, na vooraf twee ruiten uit een venster te hebben weggenomen, tegen den muur van binnen in de kerk.

Hierlangs daalden ze in de kerk af. Aldaar braken ze twee offerbussen open en roofden haar inhoud, circa fl.4. De bussen waren gelukkig vorige vrijdag nog door den koster gelicht. Hierna richtten ze hun geweld tegen de deur der sacristie, welke ze met een ploegkouter uit het slot lichtten. In dit deel der kerk doorsnuffelden ze al de daarin geplaatste meubels, doch vonden niets van hun gading.

Het kerkgebouw hebben ze langs dezelfde weg verlaten. Het breekijzer vond men in de kerk. Men is de dieven nog niet op het spoor.”

Nadat de doden niet meer op een plank, maar in kist naar de kerk en kerkhof werden gebracht kreeg de lijkplank een nieuwe functie. De plank werd gebruikt om de parochianen in kennis te stellen van het overlijden van een van de gezinsleden. Aanvankelijk werd de zwart geverfde plank gebruikt. Het gebruik breidde zich uit en er werden nieuwe planken gemaakt. Deze planken werden vaak versierd met katholieke symbolen, zoals uitgaande kaars met doodshoofd, Christus aan het kruis, het alziende oog van God, een klok met het sterfuur van Christus, een geopende doods-kist, een hart met pijlen, een grafombe, een kelk, een Bijbelse tekst in het Latijn, Duits, Nederlands of dialect en tenslotte met bloemen en/of bladeren. Het sterfbed van een overledene werd vroeger aangekleed met bloemen en bladeren.

De oudste planken waren hoekig. Later waren de planken aan de bovenzijde voorzien van een halfrondding.

In het gebied Stein- Beek-Ulestraten-Schimmert-Broeksittard kwam het gebruik van lijkplanken als doods aankondiging het meest voor.

Lijkplank afkomstig uit lijkenhuisje; voorzijde lijkplank; achterzijde lijkplank

Het gebruik

Er werden planken gemaakt voor het aankondigen van het overlijden van een volwassen persoon en planken voor plaatsing bij het overlijden van een meisje of jongen.

Wanneer een ouder of getrouwd persoon was overleden, werd de plank rechts naast de voordeur geplaatst met de zijde waarop het kruis en het doodshoofd was geschilderd naar voren. Als een jong of ongehuwd persoon was overleden, werd de plank links geplaatst met de andere zijde naar voren.

Er waren ook planken die gebruikt werden bij het overlijden van jeugdige personen. Deze plank werd dan links naast de voordeur geplaatst.

Tekst lijkplank voor een jeugdig persoon

Tekst lijkplank

De planken waren meestal eigendom van de plaatselijke timmerman, die ook doodskisten maakte. De planken werden meestal beschilderd door de huisschilder van het dorp, die vaak zijn naam eronder vermeldde.

In Limburg waren nog andere rouwrituelen in gebruik. In enkele dorpen werd ten teken van rouw een zwarte strik aan de deurbel of deurklopper bevestigd. Elders Bij de rouw en de begrafenis droegen vrouwen een falie. Dat was een el brede en ongeveer tweeënhalve el lange zwart zijden doek, aan de uiteinden voorzien van franjes. De doek hing over het hoedje en schouders van de vrouw.

Wanneer iemand van de 'umdurper' (gehuchten) werd begraven, dan werd het lijk per oogstkar, met vier paarden ervoor, naar de kerk gebracht. Op de twee- of vierwielige kar waren schuin liggend ladders geplaatst. Midden op de kar waren strobalen geplaatst, waarop de doodskist of lijkplank rustte. Op de hoeken van de kar namen vier buurvrouwen van de overledene plaats, gekleed in zwarte jurk en een falie. Bij aankomst op het kerkhof werden eerst de vrouwen van de wagen getild en vervolgens de kist op een berrie geplaatst en naar het graf gedragen. De strobalen werden na afloop verbrand. Paarden en wagen werden gratis beschikbaar gesteld door een van de boeren in het gehucht.

Doordat de overledenen steeds minder thuis werden opgebaard, verdwenen al deze gebruiken van uiterlijke rouw. Ook het dragen van rouwkleding is in onze streek nagenoeg verdwenen.